

Гарольд Дуайт Лассуелл

(1902-1978) – американський політолог, виразник біхевіорістського підходу до політичної науки.

З впливом чиказької школи соціології пов'язані багаторічні зусилля Лассуелла зі створення єдиної інтегрованої політичної науки, орієнтованої головним чином не на «бібліотечні», а на польові дослідження. У зв'язку з цим розробляє проблеми функціонального підходу до політики (наприклад, велике поширення отримала запропонована ним схема аналізу прийняття політичних рішень); використовує методи соціальної психології, психоаналізу і психіатрії у вивченні політичної поведінки та пропаганди; виявляє роль масових комунікацій в оформленні, поширенні та відтворенні символіки політичної влади. Одним з перших досліджує проблему кількісного контент-аналізу політичної (у тому числі і масової) комунікації.

Основні праці: *«Психопатологія і політика»* (1930), *«Політика: хто отримує, що, коли, як»* (1936), *«Аналіз політичної поведінки»* (1947), *«Влада і особистість»* (1948), *«Мова політики»* (1949) та ін.

Вступ

I. Мова влади

З античних часів до наших днів мова влади привертала загальну увагу і була предметом обговорення і систематичного дослідження. Стародавні греки з їх споглядальним типом мислення були захоплені різноманітним способом використання мови, яку вони розглядали як інструмент істини, зображально-виразний засіб і як знаряддя переконання. Безумовно, найбільший вплив на подальший розвиток наукової думки в цьому напрямку зробили ідеї Аристотеля. Тим не менше, найбільш безпосередній зв'язок між теорією мови і владою був

встановлений завдяки численним трактатам про ораторське мистецтво, розквіт яких припав на античну епоху. В Афінах, де дії колективу так часто залежали від результату полеміки, софісти розробили практичні правила успішної мови. Рим продовжив грецьку традицію, яка особливо відображена в трактаті Цицерона «Про оратора».

У період Середньовіччя чимала роль усної комунікації в практичному житті знайшла своє відбиття в існуванні ряду трактатів, присвячених проповідям. Оскільки проповіді часто були націлені на те, щоб вийти безпосередньо за рамки обряду або релігійної настанови, не можна сказати, що ораторське мистецтво священнослужителів не має ніякого відношення до дослідження політичної діяльності.

Після винаходу в Європі друкованого верстата в XVI столітті література з ораторського мистецтва поступово стала тісно зв'язуватися з використанням друкованих видань. У XX столітті, завдяки двом винаходам – кіно і радіо – голос і жестикуляція мовця знову набули колишнього значення. Що стосується сучасності, збільшення приватних

підприємств вперше стало причиною появи величезної кількості літератури про мистецтво залучення покупців. Ще однією характерною рисою нашої цивілізації з її високим ступенем нестабільності внаслідок швидко змінного і непередбачуваного життя, є існування літератури з проблем політичної пропаганди. У цілому, із зростанням населення і професійної спеціалізації люди починають все більше прагнути врегулювати свою діяльність. Видаються довідники для комерційних директорів, які регулюють їх взаємовідносини з акціонерами, покупцями, робітниками, представниками влади та іншими групами.

Емоційний опір дослідженню. З того часу як людина усвідомила дієву силу слова – будь то влада, прибуток або можливість зберігати присутність духу – вона завжди опиралася можливості об'єктивно оцінити значення мови. У зв'язку з цим досить згадати той негативний відтінок, який так довго пов'язувався зі словом «софіст», незважаючи на те, що грецькі софісти були видатними вчителями риторики. Навіть саме слово «риторика» в додаток до позитивного змісту набуло негативну конотацію. Вільям Батлер Йетс у своїй книзі нарисів «Ідеї добра і зла» називав це явище, характерне для не занадто проникливих

людей, «бажанням, яке прагне завершити роботу уяви». Цим можна пояснити вживання різких визначень у повсякденній розмовній мові: вважається, що захоплюватися риторикою – значить бути фальшивим, бундючним і нещирим.

Неважко зрозуміти, чому існує так багато факторів, що зумовлюють ворожість, з якою люди ставляться до вивчення практичного впливу мови. Звичайна людина далека від того, щоб застосовувати до мови той же неупереджений підхід, з яким вона користується вимикачем електричного освітлення – слова тісно пов'язані з нашою початковою психологічною установкою. Слова і міміка багато в чому і безпосередньо визначають наше самопочуття. Якщо звичайні слова вітання сказані нечемно, нам стає неприємно; і вони повинні бути виголошені в точності з відповідною інтонацією. Нам важко було б досконало передати найменші словесні претензії, які ми пред'являємо своїм сусідам, або які вони ставлять до нас, проте ми знаємо, що нам подобається чи, принаймні, що нам не подобається в кожній конкретній ситуації. Одним словом, статус нашої особистості в цілому включений в потік вербальної інформації, в якому виражено шанобливе ставлення до нас оточуючих. І якщо ми належимо до тих нещасних і все ще численних груп людей до певної міри невпевнених у собі, ми схильні приділяти зайву, надмірну увагу деталям повсякденного дискурсу. Ми стаємо надчутливі до всіляких проявів неповаги, незалежно від того, чи є це реальністю або плодом нашої уяви. Ми заново переживаємо кожен контакт, питаючи себе, що означала ця напівусмішка – дружелюбність чи приховану насмішку, і дивуємося, чи був уривчастий тон співрозмовника наслідком його поспіху або він просто був злегка скривджений, або ж ми дуже далеко зайшли, звертаючись до шефа просто за ім'ям. Показником того, що слова можуть здійснювати певний ефект, є використання їх для захисту від словесних нападів. Багато років тому Сенека зауважив: «Уміти спокійно переносити недобррозичливе ставлення оточуючих – це перше, чому повинні навчитися ті, хто прагне бути при владі».

Розвиток дитини і мова. Завдяки вивченню нескінченних внутрішніх монологів у хворих з невротичними розладами, нарешті, вдалося довести, що з самого народження мова має величезне значення для усвідомлення власного «я». Жодна дитина не може повністю адаптуватися в людському суспільстві доти, доки

вона не почне успішно прокладати свій шлях крізь лабіринт мови. Як правило, здатність до мовлення завжди несе з собою цілий потік поблажливості з боку членів найближчого оточення і за його межами, коли перші невдачі травмують «я» дитини.

Подальше ускладнення нашого ставлення до мови виражається в почутті образи, випробуваному нами в дитинстві у відповідь на довільність і незрозумілість мови дорослих. Її швидкість, за якою нам часом важко встигнути, і використання слів, набагато довших за ті, що ми можемо засвоїти, виявляється для нас свого роду псевдорекламою того, яку роль буде грати для нас спілкування в майбутньому.

Політична магія і мова. Тепер, коли ми розглянули потужні фактори, що зумовлюють ранній розвиток особистості, ми можемо зрозуміти, яку величезну роль відіграє магія і магічні слова в політичній історії людства. Чародії, провісники й знахарі високо цінувалися при дворах стародавніх правителів, а також серед простого народу. І навіть якщо магічний обряд складався з певних дій над матеріальними предметами, його невід'ємним елементом обов'язково були заклинання і магічні формули. Коли мова йде про окультне знання, вважається, що саме потрібні слова зможуть відкрити завісу таємничості. Для того, щоб згадати приклади магічного ставлення до життя, достатньо лише відкрити працю Плінія Старшого «Природна історія». У Стародавньому Римі комети нерідко вважалися символами нещастя. Вважалося також, що деякі каміння нібито оберігають публічних ораторів або дають право перебувати в присутності королівського оточення, а кров Василіска допомагає богам почути людські молитви, а тим, хто при владі – задовольнити адресовані до них прохання.

Насправді, політика та магія так тісно переплелися, що у свідомості людей мистецтво політики деколи невіддільне від магії. У творі Філона Олександрійського «Про сни», написаному в I ст. н. е., Йосип і його «Багатокольоровий плащ» – це свого роду порівняння зі «строкатою павутиною політичних інтриг», де в кожному правдоподібному висловлюванні тісно переплітаються і брехня, і «найменша частка правди». Філон порівнює політиків і державних діячів з віщунами і чаклунами, «людьми, які володіють мистецтвом магії, заклинань і всіляких фокусів, чиїм віроломним хитрощам дуже важко протистояти».

Лінгвістика. Незважаючи на деякий опір вивченню деяких аспектів мови, наука лінгвістика в цілому може пишатися довгою, багатою та успішною традицією. В Індії, завдяки впливу брахманів, Веди вважалися наділеними такою магічною силою, що найменша неточність у вимові, наголосі або ритмі зводили до нуля значення всієї жертовної формули. Фонетика, граматики, етимологія і метрика виникли з прагнення досягти належного розуміння і читання священних текстів. Музика як наука з'явилася внаслідок того, що жерцєві потрібно було виконувати священні пісні. Точне вимірювання було необхідно для будівлі вівтарів, а астрологія використовувалася для того, щоб обчислити відповідний час для жертовного обряду.

Більшість законів наукової лінгвістики містять у собі узагальнення того, як складові частини даної мовної структури взаємодіють з мовою в цілому, і як одна мовна структура впливає на іншу.

Функції мови. На шляху переходу від законів компаративної граматики й фонетики до принципів практичного використання мови для певних цілей ще багато білих плям. Вплив людського фактору на розвиток мови поки доступний розумінню лише частково. Існують різні функції мови, залежно від наміру мовця і ефекту, якого він прагне досягти. Коли мова йде про здійснення будь-якого впливу на сферу влади, можна говорити про політичні функції мови. У рамках даної концепції можливі два крайні варіанти, перший – це ненавмисний вплив, який чиниться на сферу влади, а другий – повна відсутність очікуваного ефекту. Можливо, слід згадати, що політичні наміри і дії іноді не позбавлені економічних і т. п. мотивів і наслідків.

Коли ми говоримо про політику як науку, ми маємо на увазі науку про владу. Влада – це прийняття рішень. Рішення – це санкціонований вибір, вибір, який тягне за собою серйозні наслідки для того, хто наважиться йому протистояти.

Отже, мова політики – це мова влади. Це мова рішень. Вона реєструє рішення і вносить до них поправки.

Коли ми розглядаємо функції мови, ми досліджуємо бінарні відносини між функцією і мовою. Наші головні питання при цьому: який вплив функції на мову і навпаки, мови на функцію?

Коли ми вивчаємо вплив функції на мову, нас цікавлять два аспекти мови, один з яких семантичний, а інший синтаксичний.

Політична семантика розглядає ключові поняття, слогани і догмати з точки зору їх сприйняття. Політичний синтаксис, з іншого боку, має справу з логічними і граматичними відносинами. Історики, які описують сучасний політичний лексикон у даній державі, надають нам живий матеріал (сировину) для політичної семантики. Часто теоретики політичної доктрини вказують на існування необґрунтованих або неспроможних доктрин і, в деякому роді, вносять свій внесок до розвитку політичного синтаксису.

При аналізі політичної семантики, нас цікавлять дві проблеми: одна з них – сенс сказаного, інша – стиль викладу.

Політичні категорії: Політичний міф. Дослідження мови вченими-політологами призвели до виникнення ряду прикордонних категорій, зокрема політичного міфу. Політичний міф містить у собі «фундаментальні припущення», що стосуються політичних питань. Він складається з символів, до яких вдаються не тільки з метою роз'яснення, а й виправдання специфічних практик влади.

Невірно вважати, що термін «міф» обов'язково додає вигаданий, помилковий або ірраціональний відтінок символам, що входять до його складу, хоча найчастіше є підстави для подібної інтерпретації.

Політична доктрина: міранда. До складу політичної доктрини входять основні очікувані результати та вимоги, що стосуються політичних відносин і практик у даному суспільстві. У даному контексті Мерріам згадує поняття «креденда» («догмати віри») – те, у що треба вірити, розмежовуючи його з поняттям «міранда» – те, що розраховане на емоційне сприйняття.

Найчастіше політична теорія служить головним чином для реалізації принципів політичної доктрини. Немає чіткого розмежування між гіпотезами політичної науки та вимогами і очікуваннями політичної філософії. Це питання досить переконливо викладено Мерріамом, який вважає, що теорії держави «багато в чому служили виправданням або раціоналістичним обґрунтуванням дій людей, які перебувають при владі або прагнуть до неї – захист расових, релігійних, класових інтересів у силу свого особливого становища». Одним словом, теорії держави часто були свого роду втіленням політичної доктрини.

У той же час, правові та економічні теорії часто слугували підставою для формулювання політичної доктрини, не залежно від їх наукового сенсу. Насправді, наукові судження у власному

розумінні слова можуть у той же час функціонувати як політичні символи, це особливо стосується соціальних наук.

Іншим важливим компонентом політичного міфу, яке б містило в собі (принаймні, в його латентному змісті) безліч елементів політичної доктрини, є різні розробки соціальних норм, теорії того, що прийнято, правильно, добре.

Міранда – це символи, що виражають ставлення і самоідентифікацію в політичному міфі. Їх функція полягає в тому, щоб викликати захоплення і ентузіазм, зміцнюючи віру і почуття лояльності індивіда до влади. Вони не тільки викликають необхідні для існування даної соціальної структури емоції, але сприяють усвідомленню необхідності розділити ці емоції з іншими людьми, тим самим, стимулюючи загальну класову ідентифікацію і створюючи основу для солідарності. Прапори та гімни, церемонії і демонстрації, народні герої і оточуючі їх легенди – все це приклади, що ілюструють важливість міранди в політичному процесі.

Політична формула. Політична формула – це частина політичного міфу, що детально описує і визначає рамки соціальної структури. Цей термін був запозичений у Моски, який, тим не менш, також використовував його для узагальнення поняття політична доктрина. Якщо політична доктрина – це «філософія держави і уряду», то політична формула втілює в собі основний громадський закон держави. Доктрина формує, якщо можна так висловитися, постулати формули, отже, її основним джерелом є преамбули конституцій, причому останні вважаються важливим джерелом формул. Політична формула, іншими словами, уточнює зміст політичної доктрини для специфічних і більш-менш конкретних політичних моделей.

Політична формула носить одночасно прескриптивний та дескриптивний характер – її характерною рисою є двояке тлумачення відповідно до загальноприйнятих норм. Вона прескриптивна тому припускає відповідність певній специфікації і містить у собі символи, націлені на аргументоване виправдання або засудження даних політичних практик. Але її також можна назвати дескриптивною, оскільки, дійсно, певною мірою в ній присутня відповідність пропонованим вимогам, і, імовірно, тому, що дана формула приймається більшістю людей як коректно описуюча моделі і практики влади.

Ключові символи та слогани. У будь-якій сучасній державі завжди є фахівці з впровадження, розробки і застосування політичного міфу. Прерогативою політичного філософа є доктрина; законодавці працюють над створенням політичних формул; ритуалісти і люди творчих професій шліфують міранду. Політики намагаються поступово застосовувати доктрину і формули для вирішення поточних питань.

Ключовий символ – це основний компонент політичного міфу. У США ключовими словами вважаються «права», «свобода», «демократія», «рівність». Подібні терміни можна зустріти в складних наукових працях, написаних професорами, почути на судових засіданнях, у кулуарах Конгресу або просто на вулиці.

Однією з очевидних функцій ключового символу є функція формування суспільного досвіду для кожної людини в державі, від наймогутнішого політичного лідера до пересічного громадянина або філософа. Справді, однією з небагатьох обставин, які об'єднують людей незалежно від раси, походження, професії, приналежності до партії чи релігії, є те, що на їх свідомість постійно впливає один і той же набір ключових слів. Дані терміни сприяють розвитку почуття лояльності до влади і тим самим забезпечують єдність населення країни.

У тому ж ряду, що і ключові символи стоять і слогани, які займають проміжне положення між окремим словом і повноцінною пропозицією з філософським або політичним змістом. Характерною ознакою слогану або максими є наявність короткого ланцюжка слів, зміст якого стає ясний за рахунок багаторазового повторення або в певному контексті. Серед найвідоміших афоризмів Англійської конституції можна назвати «Король безсмертний» і «Король завжди правий». «Свобода слова», «Суд присяжних», «Білль про права», – все це фрази, які функціонують як слогани.

Ідентифікації, вимоги, очікування. Для більш ретельного дослідження зручніше класифікувати символи та твердження в залежності від типу відносин між автором суджень і закладеною в них інформацією. Судження, які сприяють формуванню того, хто говорить чи пише, певних переваг або позицій, – це вимоги. У свою чергу, судження, які не є вимогами, можуть підрозділятися на ті, які визначають межі «я» їх автора, і всі інші висловлювання. Фраза «Я – американець» є ідентифікацію, тому що вона ставить в один ряд «Я» (его-символ автора висловлювання) і тих, кого називають

«американці». Тотальне «я» кожної людини включає в себе всіх тих, хто складає його первинне «я».

Судження, що не є ні вимогами, ні ідентифікаціями, – це очікування. Вони всього лише допомагають тому, хто говорить чи пише, правильно зорієнтуватися.

Типи міфів: ідеологія та утопія. Тотальний міф будь-якої спільноти людей завжди має один незмінний компонент: виправдання і високе становище влади. Для характеристики цієї частини міфу прийнято використовувати термін «ідеологія». У деяких групах присутній інший елемент, а саме, неприйняття існуючої ідеології. Часто порядок, встановлений у державі піддається критиці в якихось аспектах, і пропонуються часткові реформи. Коли критикуються фундаментальні принципи влади, якими керується уряд, і вся система розподілу благ у суспільстві, ми спостерігаємо зіткнення «утопічного» міфу та існуючої ідеології.

Приклади революційних змін світового значення. Деякі утопічні міфи мають відношення не тільки до якої-небудь конкретної території, але і до світу в цілому. Доказами необхідності тотальної перебудови людського суспільства є так звані історичні міфи, які потягли за собою корінні зміни світового значення. Вони проголошують і провокують негайні й різкі зміни соціального ладу. Коли подібний міф пропагує або пророкує корінний переворот, його можна назвати не тільки світовою революцією, а й «радикальним» за своєю природою. У 1939 р., напередодні Другої Світової Війни, у світі існувало кілька подібних міфів, зокрема, комунізм, фашизм і націонал-соціалізм. Але лібералізм поступово набув характеру «помірного», в силу того, що у світі більше не було того сплеску енергії, який можна було спостерігати в 1789 р. А на Далекому Сході вже був на підході новий культ з надзвичайно місцевим колоритом (Джапанізм).

Обмеження і розповсюдження. Одна з головних проблем політичної науки – це вивчення факторів, що сприяють скороченню або розповсюдженню політичних доктрин і формул. Безумовно, мова йде про дослідження історичних та сучасних тенденцій у пропаганді політичних міфів та аналізі супутніх і перешкоджаючих їй факторів.

Кілька наукових робіт присвячені детальному вивченню одного з найбільших прикладів революційних змін світового значення, що

відбулися в нашу історичну епоху, – приклад Росії. Немає сумнівів у тому, що переворот 1917 р. в Росії було ні що інше, як вирішальна фаза розквіту світового революційно-радикального руху. Рух набуває «революційний» характер, коли він призводить до швидких трансформацій і доктрин, й інститутів влади; він стає «революційним у світовому масштабі», коли подібні трансформації відбуваються в декількох державах в одну і ту ж історичну епоху, і нарешті, його можна назвати «радикальним», коли використовувані учасниками методи включають у себе насильство. Комуністи були ініціаторами руху, який набув всесвітнього, «загального» характеру, він не обмежував себе рамками поставленої мети, і був революційним за своїм розмахом і радикальним за методами.

Якщо б еліта, яка захопила владу в Росії, змогла б досягти світової революції, у нас був би приклад «тотального розповсюдження», осередком якого був би територіальний центр. Якщо б комунізм був ліквідований контрреволюцією, тоді можна було б говорити про «тотальне обмеження» їхнього впливу. Однак пікантність вивчення подій недавньої світової політики полягає саме в тому, що ні той, ні інший процеси не змогли «повною мірою» взяти гору, в даному випадку мало місце «часткове поширення» і «часткове обмеження».

Незважаючи на те, що вловити розподіл символів відносно легко, висновок про те, чи маємо ми справу в даному випадку з обмеженням або розповсюдженням, не завжди очевидний без подальшого дослідження. Справа в тому, що в обох процесах присутні елементи взаємодії, без якої ці явища можна було б назвати просто «розвиток» або «скорочення».

З суто формальної точки зору, будь-які зміни, що відбуваються в мові політики, зручніше класифікувати як «додавання», «лакуни» і «варіації». Інший, більш значущий спосіб класифікації мовних змін – їх групування по відношенню до минулого: чи є дана реалія «знову відродженим архаїзмом» або «інновацією»? На перших порах, успішні революційні рухи прагнуть знищити все, що може асоціюватися зі старим режимом, але з плином часу все старе знову відроджується, принаймні, частково.

Як тільки питання про те, що перед нами – інновація або знову відроджене вживання – вважається вирішеним, необхідно зрозуміти, чи носить дана зміна «прогресивний» або «реакційний» характер. Прогресивним ми називаємо ту зміну, яка за своєю

природою не суперечить чи сприяє формуванню вільного суспільства. Оскільки Російська революція пропонувала замінити царизм на більш демократичну ідеологію і більш демократичний набір соціальних інститутів, вона носила прогресивний характер. Однак її можна назвати реакційною в тому значенні, що в ній можна побачити безліч недемократичних рис і наслідків, що дають про себе знати в даний час.

Наступний важливий момент, що стосується класифікації, полягає в тому, що описати ситуацію, в якій явище є прогресивним лише частково, надзвичайно важко. Наприклад, режим, який є в значній мірі демократичним за формою, може використовувати антидемократичні засоби для досягнення поставлених цілей (по суті, для досягнення більш досконалої волі). Питання про те, чи можна вважати прогресивним проведення реакційної політики для розпалювання протесту, є суперечливим (Той факт, що подібні твердження часто базуються швидше на доцільності пропаганди, ніж на правдоподібному дослідженні, не може змусити нас закрити очі на те, що, можливо, вони є вірними. Хоча пошук істини в подібних питаннях є одним із найтонших проявів політичної оцінки.).

В історії немає прикладу повного поширення революційної моделі по всьому світу або, навіть за недавній період, в межах європейської території. Море Французької революції вийшло з берегів і затопило велику частину континенту, однак тільки для того, щоб потім відхилити; а російська хвиля вже була чимось якісно іншим. Коли під час Другої світової війни пошук союзників проводився серед еліти, котра сповідує різні доктрини, політична різношерстість аж ніяк не була перевагою. Остання більш доречна тоді, коли більших результатів можна досягти, звернувшись до народних мас різних національностей, ніж здійснюючи пошук компромісів з іноземною елітою.

Мова як інструмент влади. Вивчення процесів обмеження і розповсюдження вимагає звернення до загальної теорії мови і до мови як фактора, що визначає стан влади. Певна частина реформ, здійснюваних владою, викликана мовними причинами, у зв'язку з цим, одним із наших завдань є встановлення співвідношення між спеціальною теорією мови, політикою і загальною теорією влади.

За допомогою влади ми можемо зрозуміти взаємини між людьми, які, в разі необхідності, роблять свій вибір із примусу.

Слова і влада тісно пов'язані між собою, оскільки показники влади багато в чому носять вербальний характер (наказ – виконання наказу, пропозиція – схвалення і т.п.). Слова також мають велике значення в перехідні для влади періоди – за часів революційних заворушень і конституційних інновацій.

Отже, нашу проблему можна сформулювати наступним чином: за якої умови слова впливають на дії влади? Якщо припустити, що «дії влади», в яких ми зацікавлені, співвідносяться з літерою R, завдання полягає в тому, щоб зрозуміти, які слова з оточення тих, хто перебуває при владі, будуть чинити більший вплив на R, налаштовуючи аудиторію певним чином (за умови сталості всіх інших факторів). Від чого залежить той факт, що революційний заклик може бути відкинутий або підхоплений масами? Що визначає реакцію на пропозицію про необхідність реформ, на спонукання до рішучих або помірних дій?

Основний закон влади можна сформулювати досить просто: коли люди хочуть досягти влади, вони діють у відповідності зі своїми уявленнями про те, як домогтися найбільшої влади. Для того щоб перевірити чи застосувати на практиці ці твердження, необхідно знати певну інформацію про кожен конкретну аудиторію. Які символи, що позначають владу і вказують на зміни в ієрархії влади, сприймаються даною публікою? Який засіб масової інформації здатний довести повідомлення до їх свідомості, і яке відношення до даного каналу інформації ідеально підходить для сприйняття цитованих у ньому символів?

Друкується за: Лассвелл Г. Язык власти / Г. Лассвелл // Политическая лингвистика. – Вып. 20. – Екатеринбург, 2006. – С. 264–279.